

הלכה לממלכה

הרב שלמה גורן סבר שיש להתאים את ההלכה למציאות של תקומת מדינת ישראל ושילב בתשובותיו מקורות ושיקולי פסיקה שלא היו נהוגים בזמן הגלות. על משנתו ההלכתית המקיפה

גם על פעולות בצינורות דיפלומטיים, וכל ההיתרים לפי חוקי התורה המבוססים על ההכרה של ביטחון המדינה, הכולל: הגנת שטח, נפש ורכוש מפני האויב, חלים גם על סוגי הפעולות הנעשות במסגרות דיפלומטיות, כלומר שכל פעולה דיפלומטית המקבלת סיווג ביטחוני גבוה, נוסף על מידת דחיפות נבונה, חל עליה ההיתר המיוחד של הגנה או לחימה בשבת.

גם כאן הוא חותר על הרדישה להפחית את חומרת האיסור ככל האפשר: אם הדבר אפשרי יש לבצע את הפעולות הכרוכות בחילולי שבת בשניים כאלו, אשר יורידו על פי ההלכה את איסורי החמורה החמורים מהפעולות הללו (תרומת הגורן א, סימן 10).

"החולה לפנינו"

תחום נוסף שבו נדרש הרב גורן לתשובות הלכתיות רבות, ושגם בהן בולטת גישתו ההלכתית ה"ממלכתית" בהגדרתו, הוא תחום הרפואה. בספרו "תורת הרפואה" מובאת תשובת הממתיישות גישה זו, ובניהן זו העוסקת בהיתר ללמוד אנטומיה באמצעות ניתוחי מתים בבתי הספר לרפואה.

בראשית תשובתו הגדיר הרב גורן שלושה איסורים שיש בנייתו מתים: ניוול המת, איסור הנאה מהמת והלנת המת. הוא דן אריכות בפסיקתיהם הידועות של ה'נודע ביהודה' ר' יצחק סופר, הקובעים שבשל איסורים אלה אין להיתר ניתוחים שלאחר המוות במת יהודי לצורך לימוד רפואה או כירורגיה. לשיטתם, ניתוחים כאלה מותרים רק כאשר אדם נמצא בסכנה לפנינו וקיים סיכוי להצילו אם יעבור על האיסור. לאחר דיון מפורט הוא קבע כי אין למצוא ברברי פוסקים אלה ופוסקים אחרים צדיקים להיתר שלושת האיסורים הכרוכים בטיפול במת, מלבד כאשר יש פיקוח נפש מייד לפנינו.

מכאן עבר הרב גורן למישור אחר וקבע כי יש להסתכל על השאלה ממבט של מדינה ולא של יחידים: בנדון דידן, עומדת בפנינו שאלת קיום של המקצוע הרפואי במדינה לפי ההלכה, כי אם נאסור להשתמש בלימוד בבתי הספר לרפואה גם בגופות בני אדם שגד בו עצמן לכך מחיים ויציאתו לאיסור זה, נצטרך לסגור את בתי הספר לרפואה לגמרי, אלא אם כן נסכים להוריד את הרמה הרפואית למטה מכל סטנדרט מקו

גרוס כי פסיקת ההלכה במציאות של מדינת ישראל שונה במהותה מפסיקה ליחיד בגלות. אריאל שרון, הרב שלמה גורן ורחבעם זאבי (גנדי) אומרים פרקי תהלים בשעות הראשונות של פעולת כראמה בירדן, 1968
צילום: במחנה

באופן התואם את ההלכה. כבסיס תפיסתו ההלכתית עמדה הגישה כי ההיתר לבצע מלאכות הכרוכות בחילול שבת אינו מבוסס על "פיקוח נפש" של היחיד או אפילו של ציבור גדול, אלא על היתר מיוחד של המדינה להילחם ולהגן על אזרחיה, על גבולותיה ועל מעמדה הבינלאומי שיסודו ברברי התורה: "קָרַתְּ וְגִיְתָהּ נִצְוָה עַל הַיָּד אֲשֶׁר הִיא עֲשֵׂה עֲקֹב מְקַלְקֵהָ עַד רִקְתָּהּ" (דברים, כ, כ).

במאמר מפורט שפרסם בספר הראשון לסדרת ספריו "משיב מלחמה" הוא קבע כי "היתר גמור הוא להגן ולהילחם במלחמת מצוה בשבת, ולא רק הגנת הנפש מותר אלא גם הגנת השטח והרכוש מידי האויב, ואפילו התקפת מנע וזומה מצדנו מותרת ואינה מזוהה כלל חילול שבת". במקום אחר ציין כי "גם כאשר לא קיימים כל השטות של פיקוח נפש... משום שעצם קיומה של המדינה, כיבוש הארץ, החוקת בטחונה ושלימות שטחה רוחה שבת בעת הצורך".

לשיטתו, דין "פיקוח נפש" של יחיד שהתאים לסוגיות הלכתיות בגלות אינו הולם מצב של מלחמה לאומית. במלחמה כזו או אפשר לשקול אך ורק שיקולים של פיקוח נפש מידי, אלא יש צורך בהיערכות מראש, בהדדית וכו'. שיקולים כלליים ממלכתיים, בשונה משיקולים הנוגעים לפרט, מצריכים הישענות על עקרונות הלכתיים שונים. בכלל זאת יש לקחת בחשבון גם שיקולים מדיניים לטובת ארץ, כולל גורמים כמו מורל לאומי, השפעה על הכלכלה וכו', ולא ניתן להגביל את קובעי המדיניות אך ורק למסגרת פיקוח נפש של פרט.

ההשלכות לגישה זו היו רבות וכללו בין השאר היתרים לתעשיית נשק בשבת לצורך הגנת דחופה, נשיאת נשק בשבת, חוזה לבסיס לאחד סיום פעילות מבצעית, פיגור הללים בשבת ועוד. אין משמעות הרב שרדיב גורן התיר כל מלאכה בשבת לצורך צבאי. הוא הורה לצמצם מלאכות האסורות השבת אף לעשותן באופן המוריד את דרגת החומרה ההלכתית במקום שדרבן אפשרי, ולכן דרש שימוש במשכרשי קשר המופעלים בטכנולוגיה המצמצמת את חילול השבת, הורה לכתוב בשינוי ועוד.

גישתו זו לא נשארה רק בגדר הצבא. בהיותו הרב הראשי לישראל הוא המשיך בקו זה גם בנוגע לשאלות דיפלומטיים: שיש לקבוע כי החשיבות הביטחונית שאנו מייחסים לפי ההלכה לפעולות צבאיות ישירות להגנת המדינה חלות

הרב שלמה גורן, הרב הראשי הראשון של צה"ל ורב הראשי של מדינת ישראל בשנות השבעים וראשית שנות השמונים, השפיע במישורים שונים על החברה הישראלית והיהודית בתקופתו, אך מעל הכול היה פוסק הלכה ומתברר של מאות תשובות הלכתיות שהופנו אליו מרחבי הארץ והעולם. הוא האמין שהפסיקה ההלכתית חייבת לקחת בחשבון את התמורות שחלו בהיסטוריה היהודית והעולמית, בייחוד עם תקומת מדינת ישראל, ושעל הרבנים להיות בעלי "גישה ממלכתית לבעיית". אין המורכב בחידוש הלכה, אלא בהשבת שיקולי פסיקה שליוו את חכמי ישראל ברורות קודמים והיו לעיתים פחות דומיננטיים בגין המציאות הגלותית, הפיזור הקהילתי וביטול המסגרות הלאומיות.

את תפקידו העיקרי כרבה הראשי של מדינת ישראל הוא הגדיר כמחויבות להתמודד עם האתגרים הכרוכים בהחזקת מדינה ושירותיה לאור ההלכה, ובעקבות כך כתב סדרת תשובות ומאמרים הנוגעים להפעלת מערכת אורחות ומדיניות. רבים מהם קובצו בספריו "תורת המדינה", "משנת המדינה" ועוד. הוא גם סבר כי תפקידו של כל רב ורב במקומו לתת את הדעת לאתגרים אלה ולספק להם מענה הלוך בחשבון היבטים רחבים הנגזרים מכך שמציאות ימינו שונה לחלוטין מזו שנהגה בתקופת הגלות. בשונה ממעמיתו לרבנות הראשית, הרב עובדיה יוסף, אשר הגדיר את רבי יוסף קארו, מתברר השולחן ערוך, "מרא דאתרא" של ארץ ישראל – קבע הרב גורן כי השולחן ערוך נועד מלכתחילה לקבוע את ההלכה הנגזרת רק "בזמן הזה", והיינו בתקופת הגלות. מאפיינים נוספים הנובעים מגישתו ההלכתית של הרב גורן היא נטייתו לאוכרז מקורות היסטוריים במהלך התבררות הסוגיה ההלכתית, ופנייה מוגברת למקורות תנאים ואמוראים לצד עיון בראשונים ובאחרונים. לרגל יום השנה ה-25 לפטירתו, שהל בכ"ד בחשוון, נוכחי מקצת מפסיקותיו הממתיישות את גישתו זו.

מעבר לפיקוח נפש

דוגמה מרכזית לתפיסתו נוגעת לתפקיד העיקרי שהוא מילא במשך למעלה מעשרים שנה, כבסיס הרבנות הצבאית ובמתן פסיקות שאפשרו את התנהלות הצבא בתנאי מלחמה

ד"ר שפרה מישלוב היא מנהלת הקליניקה למשפט עברי באוניברסיטת בר אילן

פתיחות עם גבולות

« המשך מעמ' 4

כנשיא מדינת ישראל ברור לי שאני נשיא של כלל אזרחי ישראל, יהודים על כלל שבטיהם, דתיים, חילוניים, וחרדים, וכמובן גם ערבים ובני מיעוטים אחרים. לסיכה הפתוחה של הנשיא מגיעים כמעט תמיד רק דתיים וחילונים, ומעט מאוד חרדים. ערבים כמעט לא מגיעים. ואילו כשאני לומד את התורה כתוב בה בספר ויקרא: "קַל תִּהְיֶה בְּיַשְׂרָאֵל יִשְׁכְּבוּ בְּסֶפֶת לְמַעַן יִרְעוּ דַרְתֵיכֶם כִּי בְּסֶפֶת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצֵאִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם". ובספר דברים כתוב: "וְשָׁמַחְתָּ מִחֶגְדָּךְ אֶתְּךָ וּבְתֶרְךָ וְעֵבְרְךָ וְנִלְוֶיךָ וְהָגִיר וְנִתְּנִים וְהָאֱלֻמִּי אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֶיךָ". האורה הישראלי שהמקרא מרגיש את זיקתו ליציאת מצרים, כמו גם את חובתו לשבת בכוכה, חייב לחלוק את שמחתו עם הגר, העבר, היתום והאלמנה. הגר חייב לקחת חלק במכלול החיים הישראלי כזכר ליציאת מצרים.

רחוקים וקרובים

השימוש בדימוי הסוכה מתאים מאוד, בעיניי, כשאנחנו מנסים לרונ באופיו ובפניו של החינוך הישראלי, של בית הספר הישראלי. ובהתאמה, שאלת הוותם של המומונים ושל הנבים אל הסוכה ראייה הכרחית גם בבואנו לכיתה הישראלית.

ברמת החרדים, כפי שקרא אלי אליהו, עלינו להרחיב את דפנותיה שתיטיב להכיל את הרגישות ואת הרגישות נאור, את החולמים ואת הערים, את הנוטרים בכיתה, ואפילו את מי שמרגיש שהוא מוכה לצאת. אבל בימת הכלל אני מבקש להציע לכלול את החזקים מבלי לנזח את הקרובים, לכלול את המודרים. את המסתגרים, את המאמינים ואת המאוכזבים, את המיעוטים ואת הרבים. לאורחונה קירמה תוכנית "תקוות ישראלית" של בית הנשיא בשיתוף עם משרד החינוך מסע של תלמידים ותלמידות להוכחות עם החברה הישראלית.

היו חששות גדולים שליוו את המסעות האלה, ושנשם עדיין חששות גדולים. אך כפי שכתבת אתה התלמידות, ואצטט חלק מדיבריה: אני חושבת שהמסע הזה הוא חובה לכל אחד במדינה שלנו, לא רק לחילונים. שינוי מתחיל בכך שניכר את כל הממזרים במדינה שלנו, שנלמד להבין חפיסות עולם שונות משלנו ועגרא את הפרט בחברה ולא רק את החברה. המסע הזה גרם לי לפתח אופטימיות לגבי החברה הישראלית. לגבי הדור הבא... המסע פיתח לי את הרצון לשנות, להשפיע ולעשות שינוי.

המלאכה עדינה כי היא דורשת מאיתנו ללמוד את האומנות המורכבת של פתיחות היודעת לשמור על גבולותיה. אנחנו מחויבים לשאול את עצמנו שוב ושוב כיצד לפתוח, עד היכן ובאיזו מידה, כך שציפור נפשנו לא תיפגע. האם זה אפשרי אמר לכם בכנות, אינני יודע. אבל אני מאמין שאין לנו רשות להדרול מלקות, או להיבטל מגי המלאכה העדינה והתובענית הזו. וכשאני מביט בקהל שיושב כאן היום, ובסוללת המומחים, שראשם וליבם פתוח לשמוע, ללמוד וללמד, גם לשמור וגם לעשות בעת ובעונה אחת, אני יודע שיתקווה הזאת יש על מי לסמוך. אני חושב, מובנים רבים, ברך שבשגרה, שגרידה רובריה של תקווה חזו. היו ברוכים. ●

מרקם יחסים עדין

« המשך מעמ' 6

למפגש עם היה. אולם לא ניתן לתאר את הסיפור רק כחזרה אל הווה, שכן, כאמור, מלאך היה עצמו משבח את אברהם על נכונותו להסכים להקריב את בנו. המסר העולה מכאן הוא שיש מקום למפגש עם אלוהים גם לאחר הקשר עם הווה. ריוק ברברי המלאך יכול להסביר את מורכבות הדברים: כי עתה ידעתי כי ירא אלוהים אתה ולא חשכת את בנך (בראשית כב, יב).

מלאך הווה משבח את אברהם על היותו ירא את המפגש עם אלוהים, שהתברר בנכונות להקריב. משמע שתנועת הנפש הזו, הנכנת לאמת ולמוחלטות האלוהית, עדיין נדרשת, גם לאחר המפגש עם מידת הרחמים של שם הווה. האמונה החדשה המתעצבת בחיי אברהם משלבת את שתי תנועות הנפש במפגש עם ה', כפי שביטא משה בהמשך התורה: "אתה הראת לדעת כי הויה הוא האלוהים" (ברעים ד, לה). יש מפגש אישי עם הווה, כשברקע הדר גאווה של הווה כאלוהים.

הכוונה מול חמלה

הדרמה של העקדה מעלימה לעיתים מן הקורא כי מדובר בסיפור המתרחש במרקם יחסים עדין שבו אב לבנו. נראה כי ההסבר שהצגנו יכול לשפוך אור גם על רובד זה בסיפור. בוהרית רבה, אפשר לומר כי במערכת יחסים זו כמעט בלתי נמנע כי יהיה מנוס מסוים של עקדה. פעולת החינוך היא פעולת הכוונה והרישה להתאמת לפי דרך מסיימת, שאותה מכתיב התורה בהתאם לערכיו. כאשר הילד קטן (וכך מוצג יצחק בעקדה), הכוונה הזו, גם אם היא נעשית בעדינות, חותכת מהילד אפשרויות התפתחות תיאורטיות ובעצם עוקרת אותו לק הווה. וזו המפגש של הילד עם שם אלוהים המתגלה אליו דרך חריו – מפגש עם דרישה מהוללת לאימוץ דרך חיים מסיימת, שיתכן שלא היה בוח בה באופן טבעי. התסביך האריפלי, שעליו דיבר פריד, מתאר את חדרתו של הילד מעקדה זו (שאתורה על ידו כסידור) ואת ניסיונותיו להתעמת איתה. בעוד אצל פריד הילד חולם על היגת הווה, בעקדה מוצג הצר השני של המטבע – הניסיון של הווה לעקוד את בנו.

בצר השני ניצבת העמדה החרדית הוותמלת, שאינה מנסה לשנות את הילד וליישר אותו לפי קו מסוים. עמדה הרואה את הילד מתוך מקומו בהווה ומקבלת אותו. כך פוגש הילד את שם הווה דרך המקום החרדי המקבל. איני מתיימר לפענח את שם הווה, אך הוא נראה כקשור למילה "הווה". זוהי הראייה של הווה כטוב כמות שהוא. גם ההורה פוגש את לידו בהווה, כמות שהוא, "כאשר הוא שם", ללא ניסיון לקדם או לשנות, אפילו לא לכיוונים שגוראים נכונים.

מדי הדרך החרדית הנכונה? נראה כי עולם החינוך נע כמטוטלת בין שני הקצוות. ישנם דורות שהרגישו יותר את סגנון החירות במידת הדין וישנם דורות הנוטים אל הרחמים. כנראה שהסדר תלוי באיוון העדין שבין דרישה לקבלה. עם ישראל בסופו של דבר נפגש עם הווה, עם האיל הרחום והחמל. אך מידת הדין לא נעלמת. הרישה המוחלטת צריכה להישאר נוכחת בחינוך. "הווה הוא האלוהים" ●

בל בעולם. גם אי אפשר לבסס את בתי הספר לרפואה על גופות נכרים.

לשליחת האפשרות לבסס את הלימוד בבתי הספר על גופות גויים, פרט דרב גורן את הנימוקים האוסרים הנאה גם מגופות נכרים על פי השולחן ערוך וגושאי כליו, וכן ציין שפיקטית לא נצלה לספק את דרישות כל בתי הספר לרפואה בארץ בהתבססות על נכרים בלבד. מעבר לכך הוא הרגיש:

לא יתכן במדינת היהודים לבסס קיומו של מקצוע שיש בו משום פקוח נפש לעם, באופן בלעדי על גויים. הרי היסוד לתורתנו הקדושה היא המצווה "וחי בהם". לא יתכן שלא לתרועת הקדושה של מערכת הבריאות בעם החי בארצו. אני מקיים החיובי של מערכת הבריאות בעם החי בארצו. אני מאמין בתורה, שהיא תורת חיים ותורה נצחית ושאיפשר לפתור את הבעיות הדתיות שלנו לפי ההלכה, מבלי לה' זדקק שמישהו אחר יפר אותם, אם זה יהודי או גוי (ותרת הרפואה, עמ' 318).

בעקבות דבריו אלה הוא קבע שיש לערוך הבחנה משמעותית בין הפסיקה של הנודע ביהודה והחתם סופר לבין המצב המורכב בארץ:

והנה בנוגע לכלל הגדול בהלכות פקוח נפש, שקבעו שתי צנתורות זהב, "ונודע ביהודה", וה'חתם סופר", שלא נקרא פקוח נפש אלא כאשר "החולה לפנינו", לא כאשר עלולה להתעורר בעתיד בעיה של פקוח נפש... נראה לומר שאין חוץ של כלל זה יפה אלא במקרים ובשאלות של הנודע ביהודה והחתם סופר, שם לא עמדה הבעיה של בריאות העם באופן כללי. כי לא היה זה בעיה ציבורית כלי יהודית של קיום המערך הרפואי העצמאי בקרב העם היהודי. באשר בגולה לא היה עליו האחריות על בריאות העם, וגם לא היה שום צורך שיהודים יחזיקו בתי ספר לרפואה משלהם, ולא היה לנו מערך רפואי מתוכנן משלנו. אלא היו אלו צרכים אינדיבידואליים של המעורר נינים ללמוד רפואה...

אבל מידון דידן, כאשר המדינה והעם אחראים למערך הרפואי של הרופאים בישראל, ולבריאות העם המתגורר במדינה, ואנו יודעים מראש שבעוד מספר שנים נצטרך מספר כזה וכזה של רופאים בעלי רמה גבוהה, כדי שנוכל להבטיח את בריאות העם... זה נקרא "החולה לפנינו" מאחר שהמדינה היהודית אחראית לבריאות האוכלוסייה וחיבת לתכנן את השירותים שלה לטוב ארוך... כי לא הזמן הוא הקובע כי אם חומרת הסכנה, והשכיחות של הסכנה שתתעורר בבוא הזמן.

כלומר, עמדתו העקרונית היא שההשלכות של החלטות המתקבלות במסגרת מדינת הדין גורל להמשך קיומה וקיום האזרחים בתוכה. על הפוסק לקחת זאת בחשבון, ולהתבונן על גורמי פיקוח נפש האזרחיים לבריאות החולה לא רק בהיבט העכשווי, אלא במסגרת שיקולים לטוב ארוך יותר. אם לא נדאג לאפשרות קיומה של מערכת בריאות נאותה, אין ספק שהרבר יפגע במקום או במאורח בחייהם ובבריאותם של אזרחים רבים.

תפיסתו ההלכתית המלכתית של הרב גורן, שעל פיה פסיקה הלכתית במציאות של מדינה יהודית שונה במחיתה מפסיקה ליחיד בגלות, באה לידי ביטוי בתחומים נוספים הנוגעים לכלכלה, לחקלאות, לגיור ועוד, ו"רתן לחכם ויחכם עוד" ●